

УДК 82.0

Наталія Порохняк

РОМАН-СІМЕЙНА ХРОНІКА ТА СІМЕЙНИЙ НАРАТИВ (інтертекстуальне прочитання)

У статті висвітлено проблему інтертекстуальності з погляду літературознавчої антропології. Долітературні форми сімейних наративів розглядаються як структурні та функціональні попередники роману-сімейної хроніки. На прикладі “Саги про Форсайтів” Дж. Голлсуорсі демонструється, як долітературні форми сімейних наративів стають інтертекстом у художньому творі.

Ключові слова: інтертекстуальність, сімейний наратив, родові саги, сімейні перекази, сімейні записки, роман-сімейна хроніка.

Порохняк Наталия. Семейные нарратив и роман-семейная хроника (интертекстуальное прочтение). В статье исследуется проблема интертекстуальности с точки зрения литературоведческой антропологии. Долитературные формы семейных нарративов рассматриваются как структурные и функциональные предшественники романа-семейной хроники. На примере “Саги о Форсайтах” Дж. Голлсуорси демонстрируется, как долитературные формы семейных нарративов становятся интертекстом в художественном произведении.

Ключевые слова: интертекстуальность, семейный нарратив, родовые саги, семейные пересказы, семейные записки, роман-семейная хроника.

Porokhnyak Nataliya. Multigenerational Novel and Family Narrative (Intertextual Reading). In the article the intertextuality is investigated from the perspective of literary anthropology. Pre-literary forms of family narratives are viewed as structural and functional predecessors of the multigenerational novel. It is demonstrated on the example of “The Forsyte Saga” by J. Galsworthy how pre-literary forms of family narratives become an intertext in fiction.

Key words: intertextuality, family narrative, family sagas, family stories, family chronicles, multigenerational novel.

Постановка наукової проблеми та її значення. Поняття інтертекстуальності (фр. “intertextualite”, англ. “intertextuality”) запровадила в сучасний літературознавчий теоретичний корпус Юлія Крістева у її першій теоретичній праці в 1967 році, надрукованій 1969 року [5, 204]. В основу було покладено тезу про те, що “будь-який текст – це всотування і трансформація якого-небудь іншого тексту” [7, 429]. Поштовхом до створення концепції молоді болгарської дослідниці були роботи М. М. Бахтіна про діалетику існування літератури, а саме “Проблема змісту, матеріалу і форми в словесній художній творчості”

(1924). Великий внесок у розвиток поняття інтертекстуальності й інтертексту було зроблено французьким літературознавцем, структуралістом і постструктуралістом Роланом Бартом. Учений запропонував теоретичне обґрунтування поняттям “твір” та “текст”, і саме “текст” повинен стати об’єктом уваги літературознавця, висунувши принцип “читання–письма” замість герменевтичної “інтерпретації”. Згідно з Р. Бартом основою тексту є “не його внутрішня, закрита структура, яка піддається докладному вивченню, а його вихід в інші тексти, інші коди, інші знаки; текст існує лише у силу міжтекстових відносин, в силу інтертекстуальності” [1, 428]. Під час читання тексту, аналізуючи його структуру, тобто у процесі “означування” (Р. Барт), віднаходження кодів є “відправною точкою/точкою відліку «вже читаного», як трамплін інтертекстуальності” [1, 459]. Отже, як влучно зауважує І. П. Ільїн, світ із погляду інтертекстуальності, постає як величезний текст, у якому все колись було вже сказано, а нове є можливим тільки за принципом калейдоскопу, коли змішування певних елементів дає нові комбінації [5, 207].

Ж. Женнет у своїх “Палімпсестах. Література в другому ступені” дав типологічну класифікацію видів інтертекстуальності, виділивши інтертекстуальність як цитату, алюзію, плагіат; паратекстуальність, тобто коментар у тексті, що включає передмову, післямову, епіграф; метатекстуальність, коли в одному тексті існують коментарі стосовно іншого тексту; гіпертекстуальність, що характеризується відносинами між текстом В із раніше створеним текстом А, та архітекстуальність, яка виступає як сукупність правил, згідно з якими було створено текст. Ще раніше у праці “Пруст – палімпсест” літературознавець зауважував: “... я розглядаю у формі палімпсесту (накладання) характерну рису одночасного письма Пруста ... структури його творів, його бачення людей і речей” [4, 262].

Польський учений М. Гловінський у статті “Інтертекстуальність” аналізує цей конгломерат типів і пропонує розгляд інтертекстуальності лише у трьох площинах: інтертекстуальність, метатекстуальність і архітекстуальність. Він аргументує свою думку тим, що паратекстуальність слід розглядати тільки як “один з виявів метатекстуальності”. Другий закид стосується понять інтертекстуальності й гіпертекстуальності. Дослідник вважає, що механізми “розпізнавання

чи нерозпізнавання посилань на інший текст вимальовується аналогічно в обох випадках” [2, 290].

Одним із завдань інтертекстології є знаходження безпосередніх, базових зв'язків між текстами, перенесення одного тексту в інший та виявлення формування нового тексту. Адже, на думку Л. Женні, інтертекстуальність оприявнюється тоді, коли “ми в змозі виявити в тому чи іншому тексті такі елементи, які були структуровані ще до їх виникнення і є творчим опрацюванням, що включає асиміляцію та трансформацію великої кількості текстів” [цит. за 5, 39].

Тут слід відмежуватися від теорії джерел, де історик літератури вивчає традиції і новаторство, установлює причинно-наслідкові зв'язки між попередніми та наступними творами, звертається до індивідуальної свідомої пам'яті письменника. Інтертекстологія представляє текст як сукупність уже “читаних цитат” (Р. Барт), що корелюється вже не з іншими текстами, а із соціальним дискурсом, у якому хронологічність не несе великого смислового навантаження. Тому тут вагомим стає не індивідуальна, а колективна пам'ять літератури. Література виступає як сукупність цитат у вигляді слів, фраз, пасажів і цілих текстів [5, 41].

Ми пропонуємо розглянути проблему інтертекстуальності на матеріалі не певного тексту, а цілого літературного жанру. Вважаємо, що роман-сімейна хроніка, що з'являється у другій половині XIX століття, є продовженням пролітературної традиції сімейного наративу. Інваріанти розповіді про рід, родовід можемо віднайти як в Біблійних оповідях, практично в усіх архаїчних народів індоєвропейського ареалу, і в сучасних текстах. Адже багато дослідників говорять про часту повторюваність сюжетів, мотивів, поетичних образів у фольклорі та літературі [9, 159].

У статті ми спробуємо показати, що роман-сімейна хроніка, який з'являється у європейській літературній традиції у другій половині XIX століття, є одним із варіантів реалізації універсальної моделі розповіді про родовід, знаної людством, починаючи з міфологічних часів. Найбільш відомі зразки сімейних (родових) хронік – це фольклорні генеалогічні перекази, текст Старого Заповіту, античні генеалогічні міфи, ірландські саги. Спробуємо показати, що окремі елементи архаїчних генеалогічних переказів, використані літературною традицією XIX–XX століть, можна розглядати з погляду інтертекстуальності. В історії сучасної цивілізації можна виділити багато

типологічних форм побутування сімейного наративу. Ми зупинимось докладніше на розгляді генеалогічного міфу, родових саг, сімейних хронік як документальних мемуарів та усної фольклорної розповіді про сім'ю.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Міфологічні сімейні історії дійшли до наших днів у вигляді фольклорних генеалогічних переказів [12, 333]. Серед найважливіших писемних текстів, які містять елементи сімейного наративу, чільне місце посідають книги Старого Заповіту. Прикладом може слугувати й Перша Книга Мойсеєва: Буття 4, 5, 75–50, де докладно розповідається про нащадків Адама та Єви. Перша Книга Хронік розпочинається викладом усіх родів, включаючи Авраамових синів, царів едомських, список родів від Ізраїля до Давида, рід Давидів і його нащадків, рід Юдин, рід Симеонів і т. д.

Родинні спогади є частиною усної історії роду, що хронологічно не виходить за межі подій, учасником чи очевидцем яких міг бути найстарший представник роду. Як указує С. В. Мишанич, генезу родинних спогадів можна віднайти в родовому суспільстві, “усна історія якого формувалася визнаними «істориками» роду”, завданням яких було зберігати пам'ять про найважливіші події з життя соціуму і, відповідно, поповнювати її новими відомостями [11, 160]. Родинні спогади й перекази є важливими для певної родини, але їх значення в загальному соціокультурному просторі не слід недооцінювати. Адже із часом сімейні приватні документи та спогади набувають нових рис і стають джерелом уявлень прийдешніх поколінь про давно минулі часи. На сьогоденньому рівні розвитку антропологічної науки слід також ставити питання про важливість створення власної сімейної історії для кожної людини, зокрема, як спосіб її самоідентифікації, пошуку власного місця в ланцюгу поколінь, подоланні індивідуальних та суспільних кризових явищ.

Слід розглянути в цьому контексті й жанр усної оповіді. Усні оповідання є одним із найпродуктивніших видів усної творчості, оскільки “своєю природою покликані бути попереду в освоєнні навколишньої дійсності” [11, 318]. Усні оповідання не мають на меті охопити весь спектр життя певної громади, у них відсутні докладні етнографічні розвідки про звичаї, традиції всього колективу протягом тривалого часу. Вони виступають як сукупність розповідей про певні випадки, як калейдоскоп подій. Завдання – оповідача віднайти той

аспект історії, епізод, “що дозволило б даній аудиторії у сумі аналогічних оповідей знайти відповідь на хвилюючі проблеми” [11, 322].

В епоху Середньовіччя найбільш значним культурним явищем серед родинних наративів є, безумовно, ірландські саги. Терміном “сага” для позначення давніх ірландських і скандинавських родових переказів почали користуватися лише в Новий час. Самі ірландці слова “сага” не вживали, називаючи свої розповіді *skel* (скел). Проте в науковій традиції слово “сага” закріпилося на позначення давніх родових переказів ірландців. Ірландські саги є своєрідними в сюжетному та стильовому плані. Це єдина форма середньовічної епіки, що складалася у прозовій формі. Їхній стиль відзначається чіткістю, ясністю, лапідарністю. Тут використовується велика кількість риторичних прикрас, що робить їх мовлення досить виразним попри всю умовність саг. Таким же оригінальним ірландський епос є й за своїм змістом. До цілого ряду його тем і мотивів важко знайти паралелі в епосі інших народів. Слід відзначити, що в жодному з європейських епосів не приділено стільки уваги жінці та не відведено такого видного місця любовному почуттю, як в ірландських сагах [14].

Ірландські саги вплинули на скандинавську літературу, родові перекази ісландців (родові саги). Родові саги відзначаються історичним і побутовим реалізмом, епічною простотою. Глибокий психологізм досягається за рахунок використання живого діалогу й опису вчинків героїв. В основу сюжету покладено родові суперечки. Ми притримуємося думки А. Хайслера, М. І. Стеблін-Каменського про існування саг в усному вигляді як форми збереження та передачі інформації в неписемному суспільстві [15; 17].

Сімейним запискам як документальному жанру присвячено багато робіт. Однією з найцікавіших для нас є монографія Н. Г. Ніколаєвої. Дослідниця виділяє типологічні риси мемуарного жанру в російській дворянській традиції. Головним для сімейних записок є “зображення історії сім’ї, що охоплює кілька поколінь... і показаної в аспекті приватного, сімейного, домашнього життя” [13, 38]. Як правило, у такого роду записках був вступ, у якому роз’яснювалася причина появи таких матеріалів. Серед найтиповіших причин виділено збереження пам’яті, відновлення історії роду, повчальний приклад для нащадків. Автор і герой сімейних записок прагне розказати про своє місце в загальній історії роду. Сім’я постає як “маленький самодостатній світ” (Н. Г. Ніколаєва), у якому її члени відчують єдність.

Виділення моменту “початку”, фігури родоначальника, образу дому, топосу родового помістя вказує на домінування надособистісного, сімейного, родового в сімейних записках. Минуле ідеалізувалось як гармонійне й цілісне життя, а зображення сучасних авторів записок подій було критичне, відзначалася втрата цілісності, повноти сімейного життя, поява роздору між членами сім’ї [13, 43]. Дуже часто укладачі розповідали не тільки про події, важливі для роду, а й пов’язували їх із життям тогочасного суспільства [14, 46]. В основному ідилія, гармонія в помісті була під загрозою через зовнішній вплив, найчастіше через напади розбійників. У цьому Н. Г. Ніколаєва вбачає варіант не історичного (у термінах зародження, розвику й занепаду роду), а міфологічного мислення [13, 47].

Можемо вважати цей тип роману-сімейної хроніки як відголосок прадавньої функції сімейного тексту в збереженні й передачі важливої інформації про рід, типи взаємостосунків, тобто панораму життя певного прошарку суспільства. Розповідання тексту мало на меті не тільки проінформувати, а показати й застерегти від певних негативних моментів, які відбулися. Воно носило окрім художнього, певне дидактичне, інформаційне, культурологічне навантаження для слухача.

Звернемося до прагматичного аспекту побутування сімейних наративів. Відомо, що міф, у тому числі міф генеалогічний, виконувався у кризових ситуаціях, часто супроводжуючи ритуал, що знаменував подолання кризових періодів у житті людини чи соціуму. Його завданням було усунути негативний вплив Хаосу і створити позитивну, упорядковану модель Космосу [9, 167]. Епічні сімейні наративи, лише частково втративши міфологічну сакральність, зберегли особливе ставлення виконавців до часу й обставин виконання текстів. Як зазначає С. В. Шкунаєв, тексти саг містять численні нагадування, що “виконання саг за обставин, схожих на сюжетні, може принести успіх у справі” [8, 89]. Тому появу роману типу сімейної хроніки у другій половині XIX століття можна вважати не випадковим. Саме цей період історики пов’язують із початком кризи великої сім’ї (коли в одному будинку живуть представники трьох-чотирьох поколінь) і перехід до мононуклеарної сім’ї (спільне проживання лише двох поколінь).

На нашу думку, одним із найяскравіших літературних творів про сім’ю в кількох поколіннях є “Сага про Форсайтів” Дж. Голсуорсі. У романі-сімейній хроніці відображаються події з життя сім’ї. Цей тип

роману прагне простежити “життя групи впродовж кількох поколінь і представити його у плині часу” [19, 5]. Він вирізняється реалістичним відображенням життя певного суспільного прошарку. Письменник відноходить та відтворює у своїй праці ті зовнішні сили, під впливом яких відбувається заміна одного способу життя іншим, адже в романі відтворюється зникнення одного суспільного прошарку, з його ідеологією, моральним і духовними цінностями, та заміна його на інший тип суспільних відносин [19, 7].

Розглянемо тип інтертекстуальної взаємодії – паратекстуальності на прикладі роману-сімейної хроніки “Сага про Форсайтів” Дж. Голсуорсі. Використання в назві твору терміна “сага” є різновидом паратекстуальності, що визначається як співвідношення тексту до цитати-заголовка. Це є спробою “сконденсувати художній потенціал” (Н. О. Фатєєва) в одному тексті цілого жанру англійської літератури – середньовічних родових саг. Разом із тим автор нашаровує новий власний “образний смисл” (Н. О. Фатєєва) у романі про родову історію клану Форсайтів.

Ще одним виявом паратекстуальності є використання епіграфу, з допомогою якого “автор відкриває зовнішню межу тексту для інтертекстуальних зв’язків і літературно-мовних віянь різних напрямків та епох, тим самим наповнюючи і розкриваючи внутрішній світ тексту” [16, 32].

Дж. Голсуорсі вводить цитати із п’єси В. Шекспіра, які влучно передають глибинний зміст тексту. Так, епіграфом до роману “Власник” (перша книжка з трилогії “Сага про Форсайтів”) слугує цитата з п’єси “Венеціанський купець”: “...відповісте ви, що ваші ж це раби!”. Сомс Форсайта є алюзією до образу єврея-лихваря. Він уважає, що всі речі в цьому світі мають свою ціну. Таке ж ставлення в нього і до своєї дружини Айріні. В іншій частині трилогії “Здаємо в оренду”, епіграфом до якої слугують слова “І лона ворожі усупір світилам пару коханців палких породили”, знаходимо трансформацію, переробку історії про двох закоханих Ромео та Джульєти з однойменної п’єси В. Шекспіра.

Висновки. Простежуючи трансформацію наративу про рід, родину, відстежуємо їх зв’язок із давніми усними оповіданнями, родовими переказами, родовими сагами, сімейними хроніками та романом-сімейною хронікою. Сам текст роману-сімейної хроніки може містити інтертекстуальні зв’язки з текстами минулих епох. Письмен-

ники, відчуваючи кризу сімейних відносин, пишуть про це у своїх романах. Розповідь про сімейний наратив можна розглядати як спробу подолання цієї кризи сім'ї, роду, як розповідь для майбутнього і погляд у минуле.

Література

1. Барт Р. Избранные работы : Семиотика : Поэтика : пер. с фр. / Р. Барт ; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Гловінський М. Інтертекстуальність / М. Гловінський // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / упоряд. Б. Бакули ; за заг. ред. В. Моренця ; пер. з пол. С. Яковенка. – К. : Вид. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2008. – С. 284–309.
3. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів / Дж. Голсуорсі. – К. : Дніпро, 1976. – 895 с.
4. Женетт Ж. Фигуры : в 2-х т. Т. 1 / Ж. Женетт. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – 472 с.
5. Ильин И. П. Интертекстуальность / И. П. Ильин // Современное литературоведение (страны Западной Европы и США) : концепты, школы, термины. – М. : INTRADA, 1999. – С. 204–210.
6. Косиков Г. К. Текст / Интертекст / Интертекстология / Г. К. Косиков // Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косиков ; пер. с фр. Г. К. Косикова, Б. Н. Нарумова, В. Ю. Лукашик. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – С. 8–42.
7. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева ; пер. с фр., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова // Французская семиотика : От структурализма к постструктурализму. – М. : ИГ Прогрес, 2000. – С. 427–457.
8. Література західноєвропейського середньовіччя : навч. посіб. за заг. ред. Н. О. Висоцької. – 2-ге вид. “Історія зарубіжної літератури”. – Вінниця : НОВА КН., 2005. – 464 с.
9. Мелетинский Е. М. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов / Е. М. Мелетинский // Бессознательное : сборник. – Новочеркасск : [б. и.], 1994. – С. 159–167.
10. Мелетинський Е. М. Кельтський епос / Е. М. Мелетинський // История всемирной литературы : в 8-ми т. / АН СССР ; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – М. : Наука, 1983–1994. – Т. 2. – 1984. – С. 460–467.
11. Мишанич С. В. Усні народні оповідання : питання поетики / С. В. Мишанич. – К. : Наук. думка, 1986. – 327 с.
12. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2-х т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : Совет. энцикл., 1980. – Т. 2. – 720 с.
13. Николаева Н. Г. “Семейная хроника” и “Детские годы Багрова-внука” С. Т. Аксакова : формы письма и традиции жанра : дисс. ... канд. филол. наук / Н. Г. Николаева ; РАН, Сибир. отд-ние, Ин-т филологии. – Новосибирск : [б. и.], 2004. – 207 с.

14. Смирнов А. А. Древнеирландский эпос / А. А. Смирнов // Исландские саги. Ирландский эпос. – М. : Изд-во художеств. лит., 1973. – С. 547–564.
15. Стеблин-Каменский М. И. Исландские саги / М. И. Стеблин-Каменский // Исландские саги. Ирландский эпос. – М. : Изд-во художеств. лит., 1973. – С. 7–22.
16. Фатеева Н. А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи / Н. А. Фатеева // Изв. АН : сер. “Литературы и языки”, 1998. – Т. 57. – № 5. – С. 25–38.
17. Циммерлинг А. В. Сага : рассказ для будущего и взгляд в прошлое / А. В. Циммерлинг // Исландские саги. – М. : Языки славян. культуры, 2004. – С. 7–21.
18. Шекспір В. Твори : в 6 т. Т. 2 / В. Шекспір ; пер. з англ. ; післямови О. Алексеєнко, Н. Жлуктенко. – К. : Дніпро, 1985. – 622 с.
19. Ru Yi-Ling. The family Novel. Toward a generic definition. – New York : Peter Lang Publishing Inc., 1992. – 215 p.

УДК 811.161.1'373.7

Оксана Приймачок

ЕПТОНИМ ЯК ІНТЕРТЕКСТОВА ОДИНИЦЯ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті йдеться про основні причини, напрями та способи трансформації прототипної модальності ептоніма (крилатого виразу) як інтертекстової одиниці. Роботу виконано на матеріалі російської мови.

Ключові слова: ептонім (крилатий вираз), модальність, текст, інтертекст.

Приймачок Оксана. Эптоним как интертекстуальная единица: функционально-прагматический аспект. В статье рассматриваются основные причины, направления и способы трансформации прототипической модальности эптонима (крылатого выражения) как интертекстуальной единицы. Работа выполнена на материале русского языка.

Ключевые слова: эптоним, модальность, текст, интертекст.

Pryimachok Oxana. Aphorism as an Intertextual Unit: Functional and Pragmatic Aspect. The article is dedicated to the description of waves and means of realization of language aphorismes primery modality under the condition of a concrete communicative act or context. This work is made on the matherial of Russian language.

Key words: aphorism (eptonim), modality, text, intertext.